

“OĞUZ” VE “TÜRK” SÖZLERİ ÜZERİNE NOTLAR*

Louis BAZIN

(Çeviren: Ebru KABAKÇI)**

Özet:

Kavim adlarının etimolojisi, önemli ve bir o kadar da zor filolojik çalışmalardır. Türkoloji literatüründe pek çok araştırmacı Oğuz ve Türk sözleri üzerinde durmuştur ancak bu çalışmalar, bazı noktalar bakımından eleştiriye açıktır. Bu yazı, en eski Türk yazıtlarından örnekler de sunarak Oğuz ve Türk sözlerinin etimolojisiyle ilgili bazı yeni dikkatleri ortaya koymak amacıyla yazılmıştır.

Anahtar kelimeler: Oğuz, Türk, Etimoloji, eski Türk yazıtları.

Notes about “Oğuz” and “Türk” Words

Abstract:

Reconstructing the etymology of ethnonyms are highly difficult philological studies. Many researchers have focused on Oğuz and Türk ethnonyms in the past years but their works need to be criticized in different ways. This article aims to present the etymological explanation of Oğuz and Türk words by providing examples from the oldest Turkish inscriptions.

Key words: Oğuz, Türk, Etymology, old Turkish inscriptions.

I. OĞUZ

Bu makalenin amacı meşhur Oğuz sözü üzerine kabul görmüş teorileri sıralamak değildir. Bu teoriler arasında uzun süre boyunca en itibar göreni, kök olarak kabul edilen *ok* ismine (mecazen “boy” anlamına da gelir) topluluk adları türetmeye yarayan -z ekinin (krş. *kırk* “40” ve *Kırk-ız* “Kırgız” ya da *iki* “2” ve *iki-z* “ikiz”) getirilmesiyle oluştuğunu ileri süren görüştü. Ancak bu

* Louis Bazin, Notes sur les Mots “Oğuz” et “Türk”, Oriens, Vol. 6, No. 2. (Déc. 31, 1953), 315-322.

** Arş. Gör., Ege Üniversitesi Eğitim Fakültesi Türkçe Eğitimi Bölümü, İzmir, ebru.kabakci@ege.edu.tr

görüş, ciddi itirazlara yol açmıştır. Bunlardan ilki *ok* sözüne, ünlüyle başlayan bir ek getirildiğinde söz sonundaki art damak sesi olan -k'nin Oğuzca konuşurları tarafından sedalılaştırılmadığıdır. bk. *ok-ı* “sembolik olarak bir içeriğin yazıldığı çentiklenmiş bir ok üzerindeki mesajı okumak” >“okumak”. Diğer bir itiraz da *ok* sözünün Eski Türkçede etnonim olarak kullanıldığında ek almadığı şeklindedir: Orhon Yazıtlarında *Oğuz* “oklar” demek olsaydı, aynı metinde yer alan *On-Ok* “On Ok” yapısı ve *Tokuz-oğuz*'un yapısıyla, taban tabana bir zıtlık oluştururdu. Ancak her ne kadar şüpheli olsa da günümüze kadar bu varsayımın yerine önerilenler tamamen ikna edici değildir.

Buna ek olarak Denis Sinor'un 21. Uluslararası Oryantalistler Kongresi'nde (Paris, 1928) sunduğu ikonografik yaklaşım, *Oğuz* sözüyle ilgili yorumlara önemli bir katkı sağlamıştır. Sinor bu bildirisinde, Uygurca Oğuz Kağan yazmasının¹ ikinci satırındaki *anung angagu-su uşbu durur* “onun resmi budur”² ifadesinin ardından boynuzlu bir erkek hayvan resminin açıkça görüldüğüne dikkat çekmiştir. Denis Sinor iddiasını, aynı metnin 12. satırındaki şu cümleyle de desteklemiştir: *adaki ud adaki deg*³ “ayakları boynuzlu hayvan ayağı gibiydi” (ud “sığır” cinsinin adıdır; hem inek, hem öküz hem de boğa için kullanılır). Sinor bu bildirisinin sonucunda, destanın kahramanı olan Oğuz'un boynuzlu bir hayvana bindiği sonucunu da çıkarmıştır. Bu noktada, resmin varlığı ve içerikle uyumlu olması sebebiyle biz de Sinor'un teorisine katılıyoruz.

Ancak Sinor'un *oğuz* ve *öküz* sözleriyle ilgili ortaya attığı iddialara katılmadığımızı da belirtmek isteriz. Burada çeşitli vokal sınıflandırmaları ve -ğ-'nin sedasız karşılığı olarak -k-'nin gösterilmesi gibi ciddi fonetik zorlukların yanında bir de semantik imkânsızlıklar göze çarpmaktadır. Eski Uygur metinleri ve Kâşgarlı'dan⁴ beri *öküz* sözü aslında iğdiş edilmiş olan sığırı tanımlar ve tıpkı Osmanlıcada olduğu gibi Oğuzcada da *buğa* veya *boğa* sözünün karşıtıdır. *Boğa* sözü erkeklik ve cesareti simgelerken *öküz* sözünde bir aptallık çağrışımı vardır. Kahraman savaşçılardan oluşmuş bir toplumun, iğdiş edilmiş bir hayvanın adını alması pek de mümkün değildir. Dolayısıyla *öküz* sözünü *oğuz* sözünden ayırmak gerekir.

Buna rağmen Denis Sinor'un görüşlerinin tamamen başarısız olduğunu düşünmüyoruz. Türk diyalektlerinde *öküz* sözünden farklı ve pek yaygın olmayan başka bir boynuzlu hayvan adı vardır ki bu sözün etimolojisi, hırçın ve erkek olan boynuzlu hayvanı karşılamak için daha uygundur. Klasik Osmanlıcada, Şemseddin Sami Bey'in sözlüğünde *oğuz* “tosun, iki yaşındaki

1 Bk. W. Bang-G. R. Rahmeti, *Oğuz Kağan Destanı*, İstanbul, 1936, İstanbul Üniversitesi Yay., 10. s.

2 Bk. 6. dipnot.

3 Destan metnindeki bu *durur* ve *deg* sözlerinin yazılışlarının d'li olduğu hâlde t'li okunması gerektiğine dair bk. Reşid Rahmeti Arat, Makaleler, C: 1, Ankara, 1987, s. 612. (ç.n.)

4 Bazin, yazarn *Divanü Lügati'l-Türk* adlı eserini kast ediyor olmalıdır. (ç. n.)

genç boğa”⁵ anlamıyla verilmiştir. Yine Yakutçadaki *ogus* (<*oğuz) “boğa” sözünün kökeni de bu *oğuz* sözünün ta kendisidir.⁶ Her ne kadar bu söz *öküz* sözüne benzese de kökenleri farklıdır. Osmanlı Türkçesinde bu iki söz bir arada yaşasa da gerek şekil gerekse anlam yönünden farklılardır. Çiftlik hayvanlarına cinsiyet ve yaşlarına göre ayrı adlar veren bozkır halklarının *öküz*’le (iğdiş edilmiş sığır) *oğuz*’u “2 yaşındaki genç boğa” (*boğa* daha yaşlıdır) birbirine karıştırmaları imkânsızdır.

Yakutça ve Osmanlıca gibi birbirinden uzak iki diyalektin karşılaştırılması Türkçede, damızlık bir boynuzlu erkek hayvanı tanımlamak için kullanılan arkaik *oğuz* “(2 yaşındaki) genç boğa” sözünün savaşı bir topluma ad olabileceğini kanıtlamamızı sağlar. Bize göre *Oğuz* etnoniminin etimolojisini başka yerde aramamak gerekir, zira yukarıda değinildiği gibi *Oğuz* sözünün Osmanlı Türkçesinde yaşıyor olması, onun eski Oğuzcada da olduğunu kanıtlamaktadır. Yani *Oğuzlar* kendilerine “genç boğalar” adını takmışlardı; dolayısıyla Oğuz Kağan’ın adının anlamı da “genç boğa”dır. Elbette elimizdeki Uygur harfli Oğuz Kağan destanı nüshası Oğuz Kağan’ın yalnızca Oğuzlara ait bir kahraman olduğu fikrine de şüpheyi yaklaşmamızı gerektirir.

Baş kısmı eksik olan nüshanın ikinci satırında Oğuz Kağan’ın doğumu anlatılırken ortaya çıkan boynuzlu esrarengiz yaratık, Oğuz Kağan’ın babası olan *boğa* olmalıdır. Destanın devamında Oğuz Kağan’ın babasından bahsedilmez; Oğuz’un, annesi olan *Ay*’dan doğuşu anlatılır. Hayvandan doğma veya olma motifi Orta Asya anlatılarında çok yaygındır ve buralarda totemizmin izlerine rastlanılır. Türklerin tarihinde insanlara ve etniklere verilmiş pek çok hayvan adına denk gelinir: Kâşgarlı’daki *Bugra Han* ve *Tonga Han* buna örnektir. Hatta Jean Sauvaget⁷ tarafından anılan Memluklere ait özel adları da bunlara dâhil edebiliriz: *Arık-Tay*, *Örüng-Boğa*, *Esen-Boğa*, *As*, *Ak-Boğa*, *Ak-Sonkur*, *Ak-Tay*, *Ak-Kuş*, *Altun-Boğa*, *Enük*, *Bars-Bay*, *Bars-Boğa*, *Bota*, *Balaban*, *Bey-Bars*, *Bey-Boğa*, *Temür-Boğa*, *Tengiz-Boğa*, *Sevinç-Boğa*, *Turgay*, *Turna*, *Taş-Boğa*, *Toğan*, *Tay-Bars*, *Tay-Boğa*, *Koçkar*, *Kara-Arslan*, *Kara-Boğa*, *Kara-Sonkur*, *Karsak*, *Kara-Tay*, *Kara-Laçın*, *Köpek*, *Laçın*, *Mengli-Boğa*, *Mengü-Bars* vb. Görüldüğü gibi “boğa” adının pek çok erkek özel adında kullanımındaki yaygınlığı dikkat çekiyor. Şahıs adlarındaki kadar çok olmamakla birlikte kavim ve boy adlarında da hayvan adlarının kullanıldığı görülebilir. Örneğin Zeki Velidi Togan’ın andığı Kırgızlarda *Buğu*, *Böri*, *Kara-Böri*, *Sarı-Böri*, *Turgay* ve Türkmenlerde *Teke*, *Kancık*, *Tilki*, *Köpekler*, *Danalar* vb. boy adları bunlara örnektir.⁸

5 Şemseddin Sami Bey, *Kamus-i Türkî*, İstanbul, H 1317, s. 210, süt. 2.

6 Daha önce D. Sinor da bunu vurgulamıştır ancak sözü *öküz* sözüne bağlaması bir hatadır.

7 *Journal Asiatique*, CCXXXVIII, 1950, Fas. I ss. 31-58. Anılan diğer Türk isimleri gibi, bu isimler için de genellikle uzmanlar tarafından kullanılan yaygın bilimsel transkripsiyon olan Türkiye’nin modern Türkçe grafiğini kullanıyoruz.

8 Zeki Velidi Togan, *Bugünkü Türkîli (Türkistan) ve Yakın Tarihi*, I, İstanbul, 1942-47, İndeks.

Burada hem Oğuz boyları hem de efsanevi kahraman Oğuz Kağan’la ilgili kaynağı eski bir totem inancına dayanan boynuzlu bir hayvan kültü ile karşılaşmaktayız. Aynı geleneğe eski Çin kaynaklarına göre “kurttan gelmeyen, ongunları bir inek olan” Kırgız kabilelerinde de rastlanır.⁹ Dolayısıyla eski Türk kavimlerinde boylara göre farklılık gösteren ve belki de kökeni takip edilemeyen bir dönemde ikili bir inancı yansıtan bir gelenek vardı: Bunlardan ilki *T’oukiue* ya da *Türkler*’in efsanevi ataları olan bir dişi kurt tarafından emzirilmesi ve bu dişi kurt ile mağarada yaşayıp çoğalmalarıdır. Diğeri ise genellikle Kırgızlar ve Oğuzlar için kabul edilen sığırdan türemeleridir.

Eski ve klasik Osmanlıcada *oğuz* sözü “genç boğa” anlamını korusa da bu sözde birkaç yan anlam daha gelişmiştir. İlk olarak erkeklik ve cesaret sembolü olmasından dolayı “değerli”¹⁰ ¹¹ ve “iyi ve doğru kişi”¹² anlamlarını kazanmıştır. Ancak göçebe yaşam tarzlarıyla şehirli Türklerden ayrılan Oğuzların etnik adı olmasından dolayı bazen şehirlielerin ağzında “köylü” anlamına da gelmiştir. bk. *ahmak* sözünün türevleri¹³ “köylü, kaba adam”¹⁴, “köylü,... kasabalı”¹⁵. Bu tür anlam değişimleri kavim adları için yaygındır. Mesela *Türk* sözünün zaman zaman eski ve klasik Osmanlıcada pejoratif anlamda kullanılmasına ileride değinilecektir. Ancak bütün bu anlamların yan anlam olduğu, *oğuz* sözünün Yakutçada ve Oğuz etnoniminde temel anlamıyla (yiğit ve erkeksi “genç boğa”) kullanıldığı unutulmamalıdır.

II. TÜRK

Türklerin adının etimolojisi iyi bilinmektedir. Bizim amacımız buna tekrar değinip birilerine meydan okumak değil. Jean Deny’nin bu konuyu iyi özetleyen birkaç cümlesini vermekle yetinelim: “...sözün anlamına gelince, cins isim olarak Kaşgarî tarafından 11. yüzyılda verilmiştir: *Türk* sıfat kullanımıyla “güneşin tam tepede olduğu zaman ve canlılar için en olgun dönem”i ifade eder, soyut isim olarak da Çin Türkistan’ındaki belgelere göre “güç”ü simgelemektedir. “Gücünün zirvesinde olmak, çiçek açmak/uyanmak, kendini tamamen güçlü hissetmek” vb. anlamlar, yukarıdaki anlamların hepsiyle uyuşur. Dolayısıyla *Türk* sözü, örneklerine farklı yerlerde rastlayabileceğimiz bir övgü sözüyken etnonime dönüşmüş olabilir. Bunun yanı sıra arkaik bir *türük* sözünün de var olduğunu unutmamak gerekir.¹⁶”

9 Bk. W. Eberhard, *Çin’in Şimal Komşuları*, Ankara, 1942, Türk Tarih Kurumu Yay., s. 67.

10 Şemseddin Sami Bey, *Kamus-i Türkî*, İstanbul, H 1317.

11 Evliya Çelebi; Türk Dil Kurumu, *Tanıklarıyla Tarama Sözlüğü*, I, İstanbul 1943; II, İstanbul 1945 ve 1953. Alfabetik sırada.

12 Türk Dil Kurumu, *Türkçe Sözlük*, İstanbul, 1944, alfabetik sırada.

13 Nuhbe-i Vehbi; Türk Dil Kurumu, *Tanıklarıyla Tarama Sözlüğü*, I, İstanbul 1943; II, İstanbul 1945 ve 1953. Alfabetik sırada.

14 Şemseddin Sami Bey, *Kamus-i Türkî*, İstanbul, H 1317.

15 Diran Kélékian, *Türkçe-Fransızca Sözlük*, İstanbul, 1927.

16 Jean Deny, “L’Expansion des Turcs en Asie”, *En Terre d’Islam*, 3. Bölüm, 1939, s. 200.

Jean Deny'nin *türü-k* sözünü *türü-* (*türe-*) “üremek, oluşmak, dünyaya gelmek, olmak” fiilinden getirmesi son derece isabetlidir¹⁷. Deny *türük* > *türk* şeklindeki ses değişikliğinin, dilde pek çok örneğine rastlanılan ilk hecedeki vurgu sonucunda olduğunu düşünür: *börük* > *börk* “keçeden bir başlık”, *arık* > *ark* “su kanalı”, *örük* > *örk* “bağ”, *erik* > *erk* “güçlü” vb. bu örneklerdendir.

Son derece sağlam bir zeminde ortaya konan bu verilerden hareketle mümkün olduğu kadar bu sözün incelemesini geliştirmek ve sözün ilk hecedeki *ö* ünlülü şekilleri [*türü-/türe-* (~ *törü-/töre-*)] olan *törü-/töre-* fiilinin ilk ünlüsünün gerçek kökeni meselesine dair hassas sorunu incelemek istiyoruz.

Türkçenin kaydedildiği en eski yazı sistemlerinde *ö* ile *ü*'nün işaretlenmesi arasında fark yoktu. Eski Çin transkripsiyonu da bu iki ideogramın birbirinden kesinlikle ayrılmasına izin vermemiştir. Eski Türk alfabesi (“Orhun” veya “Yenisey” denen alfabe) ile Uygur ve Mani alfabeleri de tıpkı Arap alfabesi gibi *ö* ve *ü* için aynı işareti kullanır. Yalnızca eski Uygur döneminden kalma Turfan'daki bazı Budist Türkçe metinlerin yazıldığı Brahmi alfabesi, bu iki ünlü arasındaki farkı nispeten göstermiş ve *türü-/türe-/törü-/töre-* söz yuvası için şüpheye yer bırakmayacak biçimde *ö*'lü şekilleri işaretlemiştir: *törü* “töre”, *tör-lüg* “kendine ait bir tarzda oluşmuş, türlü”¹⁸. Batı'da ise bu fiile dair en açık şekil *Codex Cumanicus*'ta¹⁹ görülür: *Codex*, *töre-* “yaratılmak”, *töre* “âdet” (ancak *türlü* “yaratılmış, yaratılan”) sözleri arasındaki farkı net bir şekilde gösterir. Genel Türkçenin bugünkü konuşurları, her ne kadar kesin olmasa da karşılaştırmalara bakılınca, bu fiili genellikle *töre-*, *törü-* (Kırgızca *törö-* “dünyaya getirmek, doğurmak [bu anlamıyla geçişli]) şeklinde *ö*'lü kullanırken *türlü* sözünde ise *ü*'den yana bir kullanımı tercih ederler (krş. Osmanlıca imlası).

Türkçe ile aynı dil ailesinde olan ve aynı fiile sahip Moğolca, bu meselede *ö*'lü kullanımdan yanadır. *Moğolların Gizli Tarihi* adlı eserde *töre-*, *törü-*, *döre-* “dünyaya gelmek; doğmak”, *töre*, *döre* “töre” şeklinde kayıtlar vardır. Klasik Moğolcada *töre-*, *törü-*, “dünyaya getirmek, doğurmak”; Ordoşçada *törö-* “dünyaya getirmek, doğurmak” (krş. Kırgızca²⁰) şekilleri görülür. Moğolcada *türlü* sözüne karşılık gelecek bir söze rastlanılmaz.

Gerek en eski Türkçe gerekse genel Türk yazı dilleri hem birbirleriyle hem de Moğolca ile karşılaştırmalı olarak incelendiğinde (Osmanlıcadaki *türe-* ~ *töre-* şekli hariç tutulursa) anılan bu fiilin ilk ünlüsünün açıkça *ö* ile yazıldığını söylemek mümkündür.

17 Age. s. 200, not kısmı.

18 Bk. A. von Gabain, *Alltürkische Grammatik*, 2. Baskı, Leipzig, 1950, s. 267.

19 K. Grønbech, *Komanisches Wörterbuch*, Kopenhagen, 1942, alfabetik sırada.

20 Kırgızca için bk. Yudahin, *Kırgız Sözlüğü*, Çev.: Abdullah Taymas, 2. Baskı, İstanbul 1948. Ordoşça için bk. Antoine Mostaert, *Dictionnaire Ordos*, Pekin 1941, 1942, 1944, alfabetik sırada.

Türkçede bu fiilin *tör-lüg*, *tür-lüg*, *tür-lü* “bir varoluş tarzı, doğası olan” şekillerinin yıpranmış *tör*, *tür* “doğuştan gelen, doğa, görenek, dünyaya geliş biçimi”²¹ şekilleriyle akrabalığını kabul edersek fiilin çok yaygın olan *ü*’lü şekli, bir sorun oluşturur. Çünkü tespit edilmiş en eski şekil olan Brahmi harfli metinlerde fiilin *ö* ünlüsü ile *tör-lüg* olarak kaydedildiğini unutmamak gerekir. *Törlüg* > *türlü* (*g*) gelişmesi nispeten yenidir ve sık kullanılan -lüg ekini çıkardığımızda eski isim kökü olan *tör* “doğa, olma ve doğma biçimi” şekline ulaşabiliriz. *Tör-e-* ve *tör-ü-* “doğmak, doğurmak” şekilleri ise bu fiilin -e- ve -ü- ekleriyle yapılmış fiil şekilleridir. Bu iki ek şu örneklerde de karşımıza çıkar: Eski Türkçede *küç* “güç” > *küç-e-* “güç toplamak”, *mün* “hata” > *mün-e-* “suçlamak”, *boş* “boş” > *boş-u-* “boşaltmak”. İsimden türemiş bu fiillerdeki -a/-e- ve -u/-ü- tercihleriyle ilgili bk. son örneğin Osmanlıcadaki *boş-a-* şekline.²²

(Kesin olmamakla birlikte bu sözlerin, her ne kadar anlam ilişkisi zayıf olsa da “doğum” ve “gebelik” anlamı taşıyan Türkçe *töl* (Osmanlıca *döl*) “döl”; Moğolca *töl* “hayvanların yıllık doğurması, doğum; insan nesli” sözleriyle ilk iki ses bakımından benzeşiyor olması, kadim bir fiil kökeni akrabalığını akla getiriyor. *Tö-l* ve *tö-r* muhtemelen işlek olarak kullanılan -l ve -r ekleriyle türetilmiş isimlerdir²³. Her ne kadar çok cazip olsa da bu hipotezi destekleyen hiçbir kanıt olmadığından şimdilik kesin bir yargıya varmak imkânsızdır.)

Törlüg ~ *türlü* meselesini bir kenara bırakırsak sonuçta yukarıda değinilen birtakım filolojik veriler ışığında “doğmak, gelişmek” anlamındaki fiilin orijinalinde *töre-* ve *törü-* şeklinde olduğu, yani ilk ünlüsünün *ö* olduğu söylenebilir. Bunun yanında Türklerin adının yaygın olarak kabul edilmiş ve bütünüyle en mantıklı etimolojisi gerçekten *türü-* fiiline gidiyorsa ve *türük* şekli de -k eki ile türetilmişse²⁴ bunun yanı sıra daha arkaik bir şekil olan *törü-k* şeklini de göz önünde bulundurmak gerekir.

Türklerin en eski adı *törü-k* gibi bir söz olamaz mı? Çin belgeleri (*T’ou-kiue*, belki eski -*üt* çokluk ekiyle) *ö* ile *ü* arasındaki farkı görmemize imkân vermez. En eski Türk yazıtlarında, özellikle Tonyukuk’ta, iki heceli bir şekil mevcuttur (ikinci hecenin sonunda tek başına -*k* değil, *ük* işareti vardır; -*k* yalnızca daha eski Orhon yazıtlarında görülür²⁵). Bu yazı sisteminde *ö* ve *ü* için aynı işaret kullanılır; dolayısıyla bu sözleri *törük* ya da *türük* olarak okumak mümkündür (*türk* şekli daha yeni olmalıdır). Batıda ise kökeni 6. yüzyıla kadar giden Latin-Bizans kaynaklarında telaffuz, tıpkı bugünkü Türkçede oldu-

21 Bk. Radloff, *Versuch eines Wörterbuches der Türk-Dialecte*. Söz Altayca ve Kazakçada yaşar.

22 Bk. A. von Gabain, *Alttürkische Grammatik*, 2. Baskı, Leipzig, 1950, § 85., s. 66.

23 Age. § 417 ve 128, s. 72 ve s. 74

24 Age. § 127, s. 74.

25 Bu bilgiyi Orhon Yazıtları üzerine çalışan R. Giraud’dan edindik.

ğu gibi *ü*'lü (*türk*) şekilden yanadır: *Turci, Τούρχοι*. Ancak çok eski tarihlerden beri Türk dünyasıyla iç içe olmuş Macarlar *ö*'lü şekli muhafaza etmişlerdir: *török*. İki heceden ibaret olan bu şekil etimolojik olarak en arkaik şekil olan *törü-k'* e en yakın şekildir.

Sonuç olarak Türklerin en eski (belki tarih öncesi) adının *törü-* “değmek, gelişmek” fiilinden yani *ö* ünlülü şekilden türeyen *törük* olduğunu ve bunun en eski izinin Macarcada korunduğunu düşünüyoruz: *török*. Yazılı devrin başından beri (6. yüzyıl) yani Bizans temaslarından da önce bu söz, ikinci ünlünün gerileyici benzeşmesiyle (krş. bugün tanık olduğumuz *yörük* > *yürük* gelişmesi) en azından yukarıda anılan Bizans ve Latin kaynaklarını muhafaza eden ve hâlâ buradaki sözü kullanan Batı Türkçesinde söz önce *türük*, ardından da *Türk* olmuştur.

Eski Doğu Türkçesinde tek heceli *Türk* şekli, Orhon-I ve Orhon-II yazıtlarındaki ikili grafiklerin (*türük* ve *türk*) işaret ettiği üzere 8. yüzyıldan itibaren ortaya çıkmış olmalıdır. İlk hecedeki *ö* ve *ü*'nün ikiliği konusuna pek çok örnek gösterilebilir. Örneğin Osmanlıca *böyük* > *büyük*, *gözel* > *güzel*, *yörük* > *yürük*, *gögercin* > *güvercin* ve hatta alıntı *mösyö* > *müsyü* vs. Bu örneklerde *ö*'lü şekillerin *ü*'lü şekillerden daha eski olduğu görülür.

Dolayısıyla bu konuda *TÖRÜK* > *TÜRÜK* > *TÜRK* ses değişmesine ulaşmış oluyoruz. Bunlardan son ikisi, metinlerde daha çok tespit edilmiş şekillerdir. Yine de *törük* yazımının Macarcada bulunması en eski epigrafik kayıtlarla delillendiğini göstermektedir. Bunun yanı sıra eski Rusçadaki *Tork*²⁶ belki de *törük*'ten gelişen dördüncü bir *törk* şeklinin olduğunu göstermektedir.

Semantik olarak ise bu sözün gelişmesi şu şekilde izlenebilir: meydana gelmiş olan; gelişmiş > tamamen gelişmiş, güçlü > “türk” (övgü içeren etnik adlandırma, tıpkı Hun adındaki gibi. krş. *Codex Cumanicus: kun* “güçlü”²⁷).

Oğuz adlandırmasında olduğu gibi *Türk* terimi de şehirlilerin dilinde başta göçerlere işaret ediyorken (krş. *türk-men*), sonraları pejoratif bir anlam kazanmıştır: “kaba, köylü”²⁸. Bunun yanı sıra sözün daha arkaik olan övgü içeren anlamı da yaşamaya devam etmiştir. Nitekim Nedim *Türk* sözüyle “genç güzel adam”ı kasdetmiştir²⁹. Tarih içinde bu sözün etnonim olarak kullanılışı için söylenecek çok şey vardır; ancak *Türk* adının güncel kullanımını, dâhi Atatürk'ün kurduğu Türkiye Cumhuriyeti'ni oluşturan çağdaş ulusu adlandırmasıyla sınırlanır.

Dil bilimciler, *Türk* sözüyle, eski *Türük*lerin uzantısı olan dil gruplarını tanımlarlar. Bazılarıysa grafik bir kurnazlıkla *Turc*'ü Türkiye Türkçesi; *Türk*'ü

26 Jean Deny, “L'Expansion des Turcs en Asie”, *En Terre d'Islam* dergisinde, 3. Bölüm, 1939, s. 201, 1.6.

27 K. Grønbech, *Komanisches Wörterbuch*, Kopenhagen, 1942, alfabetik sırada.

28 Bk. Radloff, *Versuch eines Wörterbuches der Türk-Dialecte*.

29 *Tarama Sözlüğü I*, s. 705.

ise genel anlamda kullanır. Bu kullanımlarda bir karışıklık vardır; ancak metnin bağlamı, okuyucunun bu sözleri doğru anlamasını sağlar. Bitirmeden önce belirtelim ki Türkler, özellikle de Osmanlı Türkleri, 1000’li yıllardan itibaren İslam’ın en ateşli savunucuları olmuşlardır; dolayısıyla *Türk* sözü de, yakın bir zamana kadar tıpkı Fransızcada olduğu gibi birçok dilde “Müslüman” anlamına gelmiştir. Türkiye’yi diğer Müslüman ülkelerden ayıran laik bir devlet olma özelliği konusundaki kafa karışıklıklarının giderek artması da bundan dolayıdır.

Bu yazı *Oğuz* ve *Türk* sözleri hakkında ne yazılmış en mükemmel yazı olma iddiasında, ne de bir tekrar niteliğindedir. Amaç, uzmanların dikkatini gözden kaçırmış iki konuya çekmektir: *Oğuz* sözünün “genç boğa” anlamında kullanıldığının ispatlanması ve *Törük* sözünün, *törü-* fiilinden kurgulayabildiğimiz iki heceli ve *ö*’lü en eski şekil olduğudur.